

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Tre föremål från Lödöse med runinskrifter på latin
Svärdström, Elisabeth
Fornvännen 66, 255-269
http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1971_255
Ingår i: samla.raa.se

Tre föremål från Lödöse med runinskrifter på latin

Av Elisabeth Svärdström

De senaste årens utgrävningar i Lödöse har bragt i dagen några av våra intressantaste runföremål från medeltiden, både vad föremålsarten och inskrifterna beträffar.¹ 1961 gjordes det första fyndet av en latinsk runinskrift (Vg 234), viktangivelsen »un(a) marca» på en liten klippt blyplåt (SHM 27 600: 61: E 1). I maj 1969 fann man ett träskäft till en stylus (SHM 27 600: 69: CA 141) med runristat latin.² I tät följd hittades ytterligare tre: i augusti samma år ett trähandtag, i augusti 1970 ett litet korsformigt blybleck och samma år i september ett stycke av ett revben, alla med inskurna runtexter på latin. Föremålen påträffades i borgarbebyggelse, men i sin egenskap av lösfynd är intet av dem ursprungligen bundet till denna. Här följer en redogörelse för de tre senaste fynden.

1. *Blykors* (SHM 27 600: 70: GB 790), fig. 1–2. Föremålet, dessvärre fragmentariskt, påträffades i samband med undersökning för breddning av riksväg 45 å Spetalen 1: 11, på ett fynddjup av 2,85 m, intill ytterväggen av en medeltida smedja. Den vertikala korsstammen och de båda horisontella armarna är helt bevarade, medan den övre vertikala korsarmen är avbruten och förkommen och därmed också mindre partier av inskriften. Nuvarande höjd 3,5 cm, största bredd 3,3 cm, tjocklek 1 mm. På korsstammen, strax nedanför de horisontella armarna, löper från vardera kanten in mot mitten en genomgående spricka. Avståndet

¹ De före 1969 kända runinskrifterna från Lödöse (18 stycken) är behandlade av förf. i *Västergötlands runinskrifter*, häfte 5 (1970), s. 438–459.

² Inskriften utgör en vers ur Psaltaren (Vulgata 50: 6) och har publicerats av förf. i *Fornvännen* 1970, s. 81 f.

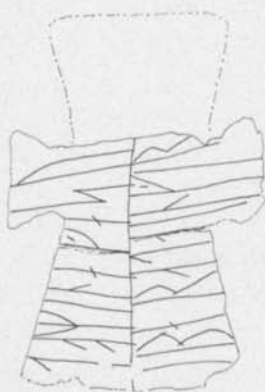

Fig. 1. Runristat blykors från Lödöse. Framsidan. 2 : 1. Foto N. Lagergren 1970. (ATA). Teckning av förf. 1 : 1. — Lead cross with runic inscription, from Lödöse. Front.

mellan sprickornas ändpunkter vid mitten är endast 1,5 mm. Sprickorna beror på blyplåtens försvagning, där skåror på den ena sidan av plåten har råkat sammanfalla med skåror på den andra. Det gäller för den ena sprickan runorna 7 och 42, för den andra runorna 17 och 29. På vardera sidan av blecket, A och B, finns nämligen på ömse sidor om en ristad mittlinje två rader runor som fyller hela ytan. Runornas höjd varierar från 1 cm till 1,8 cm beroende på föremålets form. Tecknen har nämligen skurits från den ena kanten in till mittlinjen, respektive från mittlinjen och ända ut i den andra kanten. Efter en skickligt genomförd konservering på Historiska museets tekniska avdelning är såväl runtecknen som graderna i metallen utmed runornas stavar klart urskiljbara. Alla fyra raderna i inskriften läses från vänster till höger, nedifrån korsfoten och uppåt. Då korsstammens nederkant i stort sett är bevarad, är inskriften obeskuren i radernas början. Däremot har smärre inskriftspartier i radsluten gått förlorade, sammanlagt troligen ca 25 runor, eftersom föremålets proportioner antyder en övre korsarm på ca 1,5 cm.

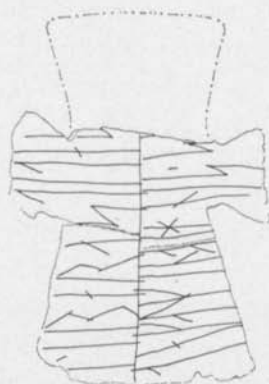

Fig. 2. Runristat blykors från Lödöse. Frånsidan. 2 : 1. Foto N. Lagergren 1970 (ATA).
Teckning av förf. 1 : 1. — Lead cross with runic inscription, from Lödöse. Rear.

Inskrift:

A: **tominegesu ...**

5 10
iberateingi-...

B: **liberastites...**

15 20
25 30
tekaminoihnis · s-...
35 40 45

Domine Jesu [Christe, l]ibera de ignib[us sicut] liberasti t[r]es [pueros] de camino ignis ...

»Herre Jesus Kristus, befria (själen) från lågorna, såsom Du har befriat de tre ynglingarna ur den brinnande ugnen ...»

Runornas utseende åskådliggöres, klarare än på foto, av teckningarna fig. 1–2. Alla runorna är säkra utom tecknen 22 och 49. Nedersta delen av den undre bistaven i runan 22 är bortbruten; runan kan formellt vara **r** eller **b**. Av runan 49 finns endast spår av toppartiet bevarade; stumpen av en huvudstav är svag, och till vänster om denna, på platsen

för en eventuell t-bistav, är ytan mycket ojämn; endast huvudstavens översta del kan anses säker. Mindre skador, som dock inte äventyrar läsningen, företer 23 l, 34 s, likaså i sprickorna 7 g, 17 e, 29 s, 42 o. Säkert stungna, med korta snedstreck, är e-runorna (6, 8, 13, 26, 33, 36) samt med små, praktiskt taget lodräta streck g-runorna (7, 20). 1 t, 16 t och 35 t är icke stungna. I raden A: 2 finns före 11 i inga spår av ristning; ytan är oskadad i sådan utsträckning att, om en runa funnits ristad här, delar av densamma ovillkorligen borde ha varit bevarade. Skiljetecken i form av en punkt finns efter 47 s, i övrigt saknas markering av ordskillnad.

Runtexen ingår, delvis ordagrant, i det formulär för Commendatio animæ,³ som i Manuale Lincopense (tryckt 1525) lyder: »Libera domine annimam serui tui, sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis et de manu regis iniqui».⁴ Bönen återgår på berättelsen i Daniels bok kap. 3 om de tre ynglingarnas räddning ur den brinnande ugnen genom ett Herrens under. Fig. 3.

Den aktuella bönen är den sjunde i en rad med tolv böner, som alla börjar med »libera domine annimam serui tui, sicut liberasti», i tio fall följt av namnen på gammaltestamentliga gestalter, i ett fall av »tres pueros», i ett annat av de nytestamentliga »Petrum et Paulum», jämte uttryck för den fara som hotat var och en. Denna rad av likformiga böner följer direkt på en inledande, sammanfattande bön: »Libera domine annimam serui tui ex omnibus periculis infernorum et de laqueis et locis penarum et ex omnibus tribulacionibus.» Bönen äger i sin helhet bestånd i det nuvarande Rituale Romanum med obetydliga förändringar i det inledande avsnittet. Däremot finns den inte med i Hemsjömanualens defekta text till Commendatio animæ (slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet),⁵ ej heller i det tryckta Breviarium Scarense (1498). En fornsvensk version av bönen i sin helhet — dock med vissa avvikelser i form av uteslutningar och tillägg — ingår i Vadstena-handskriften cod. Ups. C 74 från 1400-talet.⁶ Den aktuella, korta bönen har i Vadstena-

³ Commendatio animæ är den kyrkliga handlingen omedelbart före, under och efter ett dödsfall. Se vidare *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 2 (1957), sq. 582 f.

⁴ Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense ... hrsg. von J. Freisen (Paderborn 1904), s. 125 f.; det aktuella textstället även återgivet i E. Linderholm, Signel ser och besvärjelser från medeltid och nytid (*Svenska landsmål*, Ny ser. B. 41, 1917-40), s. 28 (Nr 36).

⁵ H. Johansson, Hemsjömanualen (*Samlingar och studier till Svenska kyrkans historia* 24, 1950), s. 74.

⁶ R. Geete, Svenska kyrkobruk under medeltiden (*Samlingar utg. av Svenska Fornskrift-Sällskapet* hft 33, 1900), s. 275 f.; Ds, Svenska böner från medeltiden (*SFSS* hft 135, 1909) nr 239, s. 459 f., jämte s. LXXXVI. Antikvarie Helmer Gustavsson har påpassligt gjort mig uppmärksam på texten ifråga.

Fig. 3. De tre ynglingarna Sadrak, Mesak och Abednego i den brinnande ugnen räddas genom en Herrens ängel, Dan. kap. 3. Till vänster kung Nebukadnesar till häst, i bakgrunden den gyllene bildstoden. Efter avdrag av originalstocken från 1580-talet till bilden i Gustav Adolfsbibeln 1618. Stocken förvaras i Museum für das Fürstentum Lüneburg. — Shadrach, Meshach and Abed-nego in the fiery furnace are rescued by an angel of God (Daniel iii). Left, Nebuchadnezzar on horseback, in the background the image of gold. After a print from the original block, from the 1580's, for the picture in Gustavus Adolphus' Bible, 1618. The block is in the *Museum für das Fürstentum Lüneburg*.

handskriften ställts samman med den i Manuale Lincopense närmast framförstående (också den innehållande ett Daniel-motiv): »O härre gudh frälssa thins thiänare siäl, som thu frälste daniel aff leyoneth grymma, oc iij piltha aff brinnande vghn Amen.»

Det som i runtexten inte direkt svarar mot formulärets i Manuale Lincopense är invokationen av Jesus, runföljden 16–22 samt runorna 48–49. Det tyder på att ristaren antingen har haft en något avvikande text som förlaga eller givit innehållet en mera personlig avfattning. Det begränsade utrymmet som stått ristaren till buds kan i och för sig ha motiverat ett sammandrag av texten och en anpassning till den här föreliggande situationen.

De textpartier som gått förlorade med den övre korsarmen kan delvis rekonstrueras, så som skett i transkriptionen ovan. Den **l**-runa som saknas i verbformen *libera* behöver inte vara uteglömd, den kan ha stått ristad sist i raden ovanför (A: 1). Uteglömd förefaller däremot en **r**-runa mellan 32 **t** och 33 **e** att vara.

Suppleringen av raderna A: 1 och B: 1 är otvetydig, medan de båda

avbrutna runföljderna 16–22 och 48–49 erbjuder vissa tolkningssvårigheter. Eftersom det inte finns skäl antaga att imperativformen av verbet *liberare* hänför sig till ett subjekt i pluralis, bör den vara *libera* och runföljden 16–17 **te** prepositionen *de*. Beträffande fortsättningen förhåller det sig säkerligen så, att ristaren till »libera de ...» i sin huvudsats har funnit en passande parallell i uttrycket »liberasti ... de camino ignis». Det låter oss förmoda att efter *de* har följt ett ord eller uttryck för en annan eld, helvetets, eller därmed jämförligt ont som hotade människans själ efter döden. Fil. dr Toni Schmid har här givit mig uppslaget att efter »libera de» helt enkelt skulle ha följt ett *igne* eller *ignibus*. Båda alternativen förutsätter omkastning av runorna **g** och **n**, eller en felstavning jämte ett utelämnat **n**, samt inkonsekvens i stavningen av ordet — 20 **g** men 44 **h** — båda företeelserna vanliga i runinskrifter, särskilt i ord vilka i likhet med *ignis* är svåra att ljudanalysera. Ett *igne* innebär dessutom andra svårigheter, vilka helt elimineras med det andra alternativet, *ignibus*. En suppling av raden A: 2 med *ignibus sicut* svarar enligt min mening helt och hållet, grafiskt och språkligt, till form, utrymme och innehåll. Det kan anmärkas att i korsets text ett väsentligt ord i formuläret har uteslutits, ack.-obj. *animam*. Utrymmet medger nämligen inte en suppling jämväl av detta ord. Anledningen är förvisso den, att ordet ansetts överflödigt i detta fall, i en text som med föremålet följt den döde i graven. Man har i själva verket tillåtit sig att göra skillnad mellan den gängse riten och den personliga situationen. Det har man också gjort genom tillägg av ordet *ignibus*, som fått representera alla de helvetets fador, som nämnes i det liturgiska formulärets inledningsbön, och som var och en av de tolv sinsemellan likformiga bönerna refererar till.

Lakunen i inskriftens avslutning bör ha innehållit antingen en bestämning till 43–47 **ihnis** eller med hänsyn till skiljetecknet ett självständigt uttryck, men här ger inte texten någon ledning.

Som redan antytts karakteriserar runtextens samband med formuläret för *Commendatio animæ* föremålet som ett gravkors, en gravamulett. Vare sig inskriften ristats av en kyrkans tjänare eller en lekman vittnar den om förtrogenhet både med runskrift och med liturgisk text hos sin upphovsman och därtill om hans förmåga att kort och träffande åstadkomma en för situationen anpassad formulering.

Gravamuletter i form av enkla bleck av bly eller koppar med latinsk eller nordisk runtext — böneformler, besvärjelser eller enbart nekrologiska inskrifter — är tidigare kända från olika platser i Norden, t. ex.

blyrullen från Alvastra och Odense-blecket för att bara nämna ett par. I vårt land är det lilla blykorset från Lödöse såvitt jag vet till formen unikt. Enligt Lilli Gjerløws sammanställning i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid 2 (1957), sp. 18 f., äger Norge inemot ett dussin blykors och blybleck. Av dem bär fem kors inskrifter på latin, två med bokstäver och tre med runor (Norges inskrifter med de yngre runor 248 Madla, 262 och 263 Bru). Inskrifterna varierar, de består av sakrala ord och delar av antifoner och sekvenser. Föremålen torde alla ha varit gravamuletter, även om fyndomständigheterna för ett par av dem inte direkt anger sådant ursprung. De norska blykorsen är med något undantag funna i Sydvästnorge och otvivelaktigt ett nerslag av engelsk kulturpåverkan. På anglo-normanniskt område är seden att lägga skrifförsedda blykors på den dödes bröst belagd från tiden 1000–1200. Det norska Madla-korset kan på stilhistorisk grund dateras till tiden omkring 1300. En utlöpare av bruket i Norden är träkorsen i gravfynd på Grönland från 1300-talet.

Beträffande proveniensen för Lödösekorset måste fyndplatsen på en skikt nivå som enligt Rune Ekre »i stort sett ligger inom 1400-talet» vara sekundär. Ca 20 m i sydvästlig riktning ligger platsen för S:t Olovs kyrkogård, och sannolikt har korset — förmodligen från 1200-talet — en gång tillhört den dödes utrustning i någon av gravarna där.

2. *Trähandtag* (SHM 27 600: 69: MK 1000), av idegran (*Taxus baccata*),⁷ som av allt att döma har tillhört ett måttredskap, fig. 4. Det påträffades 1969 å Klostret 6: 2 vid undersökning för en mindre väganläggning.

Föremålet är täljt med kniv; ingen egentlig slipning av de täljda ytorna har skett. Det har en total längd av 16,4 cm. Själva handtaget har ett åttkantigt, 9,8 cm långt grepp, upptill begränsat av en rundad, flat knopp, 2,7–2,3 cm i diameter och nedtill av ett »hjalte» med trappstegsformad profil, även denna del flat. Föremålet har i gammal tid brutits av snett genom hjaltet utefter en ådring som avviker från den längsgående, så att av hjaltet nu endast något mer än hälften återstår och av den supponerade mät delen, med ursprungligen rektangulär genomskärning,

⁷ Bestämningen har gjorts av ingenjör Erik Åberg, Uppsala, på ett träprov taget i den råa brottytan. Idegran — relativt sällsynt — växer långsamt på skogs- och klippmark, främst i kusttrakter. Veden är hård, tung och hållbar. Skaffningsplatser bör ha funnits i trakten. I en av S. Strömbom, *Det forna Nya Lödöse* (1924), ur utföringsregistren i Kammararkivet sammanställd förteckning på gods som utskleppats från Nya Lödöse förekommer år 1546 »Idebågar (idegransbågar) 100 st.» (s. 264).

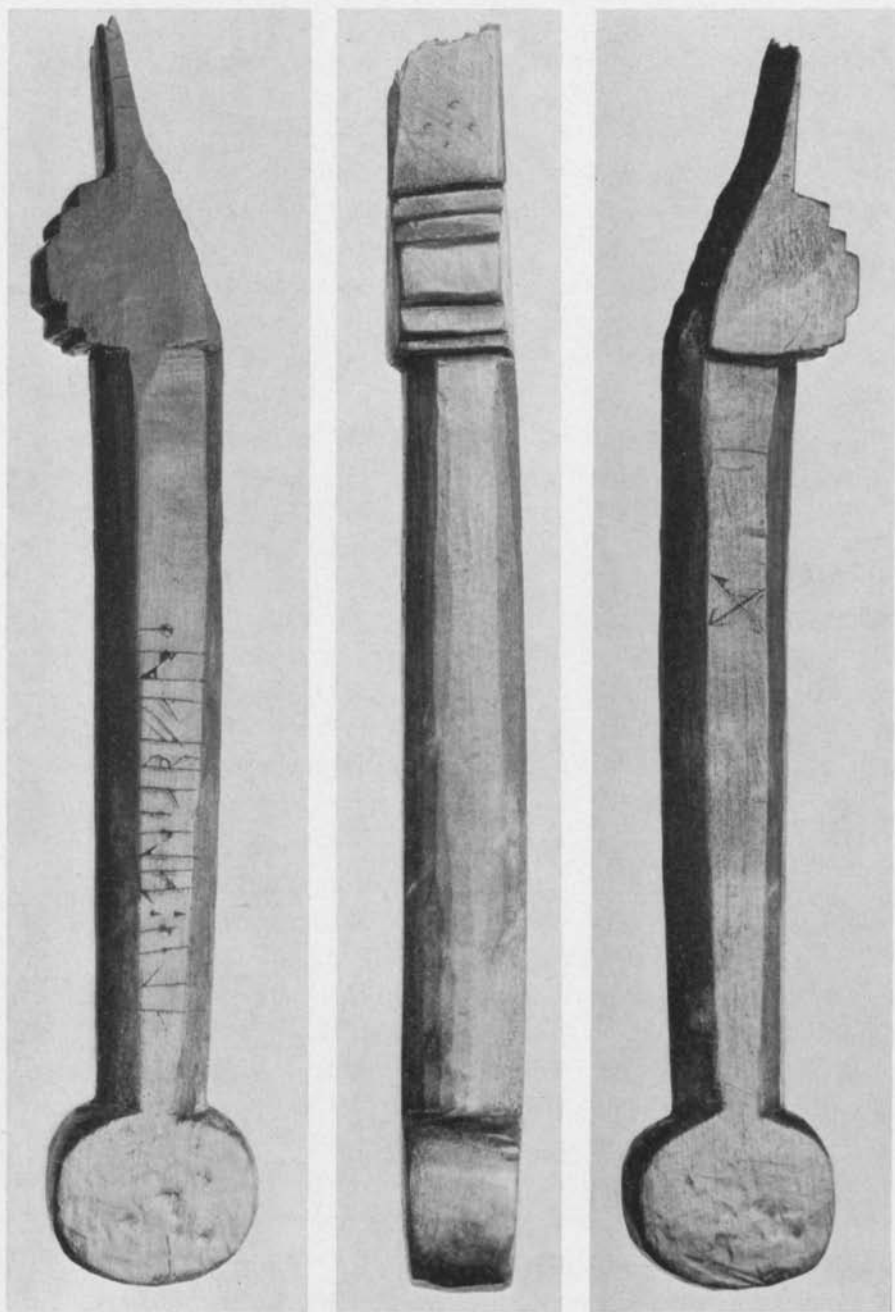

Fig. 4. Runristat handtag till måttredskap funnet i Lödöse. 1 : 1. Foto N. Lagergren 1970 (ATA). — Handle of a measuring instrument, with a runic inscription, found at Lödöse.

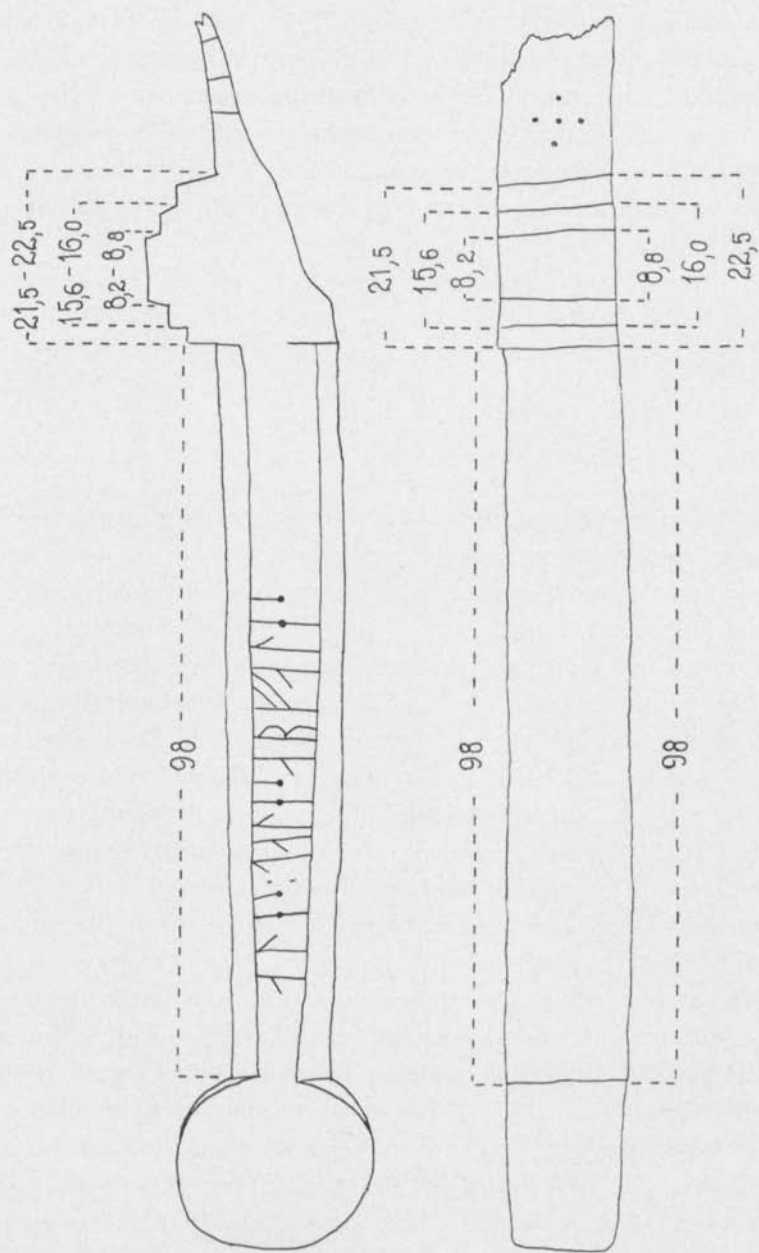

Fig. 5. Måttskiss till mätdonet från Lödöse. Måtten avser mm. — Dimensional sketch of measuring instrument from Lödöse. The dimensions are given in millimetres.

en 2 cm lång och intill 0,7 cm tjock flisa. På en av greppets två bredsidor står runinskriften, på den motsatta bredsida ett bomärke, på den förtunnade mät delen i inskriftssidans förlängning de yttersta delarna av tre skurna ritsar och på mät delens angränsande bredsida (här bevarad till full bredd, 1,5 cm) fem inskurna punkter, som bildar ett litet kors. Runinskriften är 5 cm lång. Runorna begränsas upptill och nedtill av plan-sidans kant, de är 6–9 mm höga.

Inskrift:

ales : talesarfales

Ales tales arvales.

»Du skall föda dessa bönder.»

Det råder ingen tvekan om läsningen. Runtecknen, distinkt skurna av en kunnig ristare, är av medeltida kortkvisttyp. De tre **s**-runorna är kort-**s** med punktformig avslutning, sällsynta i svenska runinskrifter men vanliga i norska.

Tolkningen har givits av professor Josef Svennung som funnit *arvalis* i medeltida glossor översatt med *rusticus*, *agrestis*. Beträffande betydelsen i medeltidslatin av ordet *talis* = *hic* 'denne' hänvisas till Svennungs arbete »Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache» (1935), s. 310 f. Ytterligare kommentar till själva latinet torde inte behövas. Men även om inskriften sålunda är språkligt löst, återstår att lägga synpunkter på dess samband med föremålet.

Redan grävningsledaren Rune Ekre uttalade en förmodan att handtaget tillhört ett alnmått. Denna förmodan har bekräftats av mått-specialisterna fil. dr Sam Owen Jansson och docent Nils Sahlgren. Med avseende på det lilla punktkorset har den förstnämnde dessutom meddelat, att liknande ibland förekommer på senare tiders mätalnar för att markera avläsningens början. Förutom de smidda likarealnarna på några kyrkdörrar äger vi såvitt jag vet inga mätalnar bevarade från tidig medeltid (fot- eller halvvalnsmåttet av trä från Törnevalla är från mitten av 1400-talet). Det är därför ytterst beklagligt att måttredskapet från Lödöse är så ofullständigt bevarat.⁸ Men måhända är vi i fråga om det fragmentariska mät donet inte så illa ställda som man skulle kunna tro.

Nils Sahlgren har nämligen väckt tanken, att hjaltets »dubbeltrappa»

⁸ Rune Ekre, som till fulla insåg fyndets vetenskapliga värde, har muntligt meddelat mig att han förgäves utvidgade grävningsschaktet för att om möjligt finna resten av föremålet.

skulle avse småmått. Med utgångspunkt från de olika trappstegens baser erhålles vid mätning med skjutmått följande värden: 21,5–22,5 mm, 15,6–16 mm, 8,2–8,8 mm, se fig. 5. Det största måttet stämmer ganska väl med den *tum* på 22 mm, som är modul på den medeltida måttolken från Lödöse (SHM 27 600: 63: C 133).⁹ Det mellersta värdet ligger mycket nära $3/4$ av det förra, således ett *finger* (fingerbredd) — enligt Sahlgren ett fordom ofta nyttjat mått. Det förekommer också på den nämnda måttolken. Den minsta längden är då $1/2$ *finger*. Siffrorna kräver visserligen en tolerans på ungefär 0,5 mm, men den måste anses fullt acceptabel i fråga om ett hantverksmässigt framställt redskap av trä för praktiskt bruk. Om profilen har avsett mått, behöver hjaltet givetvis inte ha varit symmetriskt utformat. Det skiljer sig dessutom stilmässigt från den enkla rundade knoppen, och trappstegsformen förefaller främmande som enbart dekoration. Denna omständighet styrker uppslaget. Valet av det hållfasta virket kan i sammanhanget också noteras.¹⁰ Men tanken arbetar vidare. Mellan småmåttens *finger* och *tum* samt de större fot och aln ligger måttvärdet handbredd med relation till *finger*-måttet (vanligen 4 *finger*). Sahlgren har funnit att längden på Lödösedonets grepp, delen mellan knopp och hjalt, som är 98 mm, svarar ganska exakt mot 6 *finger* ($6 \times 16,5 \text{ mm} = 99 \text{ mm}$). Man frågar sig onekligen, om måttet 98 mm bara skulle vara en tillfällighet. Däremot förefaller det mig vara en slump, att centrum i bomärkets pilkryss delar handtagets grepp i två längder om 66 respektive 32 mm, siffermässigt motsvarande 4 respektive 2 *finger*. Med Sahlgrens iakttagelser och de värden som uppmäts finns det goda skäl för antagandet, att vi med handtaget i fråga har fått i händerna ytterligare ett redskap för differentierad mätning från Lödöse. Genom de supponerade småmåttens skulle vi också kunna dra den viktiga slutsatsen om alnens sannolika längd i detta fall: $24 \times 22 \text{ mm}$ (eller $32 \times 16,5 \text{ mm}$) = 52,8 cm.

Måttet 52,8 cm stämmer exakt med diagonalmåttet i en lybsk Roggenschefel av brons från 1340-talet i St. Annen-Museum (inv. nr 2 040), Lübeck, avbildad med foto och måttskiss i Sahlgrens »Äldre svenska spannmålsmått» (=Nordiska museets Handlingar 69, 1968), s. 101, fig. 61–62. Diagonalmåttets centrala betydelse generellt för fixeringen av de cylindriska spannmålskärlens rymd hävdar Sahlgren övertygande i det spännande kapitlet (a. a. s. 112 f.) om det s. k. Skaelskør Vartegn,

⁹ Måttolken och dess runinskrifter har publicerats av förf. i *Fornvännen* 1964, s. 115 f.

¹⁰ Virket i en medeltida måttolk från Ribe är också idegran; föremålet har publicerats av förf. i *Fornvännen* 1965, s. 80 f.

inristningen av en »Alen og et Skaeppemaal» i en kvadersten i sockeln till den sydsjälländska stadens kyrka från 1200-talet. Enligt Sahlgren representerar det lybska diagonalmåttet sannolikt ett vedertaget alnmått, churu relativt kort.

Bland korta alnar på nära håll kan nämnas gotlandsalnen (55,2 cm), den norska »stikken» (55,3 cm), den s. k. Riga-alnen (53,8 cm), den tychoniska alnen (51,7 cm) liksom även den s. k. gamla stockholmsalnen (52,5 cm).¹¹ Bättre än de vanliga längre alnarna (på ca 60 cm) överensstämmer för övrigt de korta med det äldsta, naturliga alnmåttet (avståndet från armbågen till långfingrets spets) på under, omkring eller något över 50 cm. Relationen 1:2 mellan aln och fot (ca 30 cm) anses också bero på en senare normalisering av måttssystemet. I den »kungliga» egyptiska alnen (52,4 cm) har vi exempel på en anpassning av alnen till fot via handbredd och fingerbredd. Samma är förhållandet med den berömda Nippur-alnen, en babylonisk, alltså bevarad dubbelaln om 110,35 cm.¹² Av allt att döma representerar sålunda de båda mättonen från Lödöse en mycket ålderdomlig måttstradition.

De tre ritsarna på Lödösedonets mätbel är förmodligen rester av måttmärken, mera tillfälligt anbragta, icke av runor. De uppmätta avstånden från »trappans» bas är 8,2 + 4,1 + 4,8 mm.

Kombinationen av runinskriften, som genom textinnehållet hänför sig till åkerbrukares försörjning, och måttredskapet självt, som på grund av sina klena dimensioner inte kan ha varit en stång för jordmätning (vanligen 5–6 alnar lång), talar enligt min mening för att föremålet, åtminstone i första hand, har nyttjats i relation till något slag av spannmålskärl. I Norge finns bevarade ett par måttstickor (45,8 cm långa; Sahlgren a. a. s. 66, fig. 28–29) för justering (diagonalmätning) av tunnor (halvtunnor). Dessa är dock utan handtag, av praktiska skäl griper handen om stickan på mitten. Någon direkt motsvarighet till de norska justeringsmåttarna kan Lödösedonet därför knappast ha varit. Detta vederlägger givetvis inte grunduppfattningen om dess primära samband med spannmålsmått. Men småmåttarna antyder dessutom ett vidare användningsområde. Att i ett och samma redskap ha en hel måttsats till hands var praktiskt, då som nu.

Om texten har formulerats av ristaren själv är ovisst, den är

¹¹ Vid resonemanget om korta alnar har jag haft tillgång till en översikt om längd- och ytmått av professor D. Hannerberg (stencil 1964).

¹² Se H. J. v. Alberti, *Mass und Gewicht* (Berlin 1957), s. 24, samt Hannerberg a. a., s. 4.

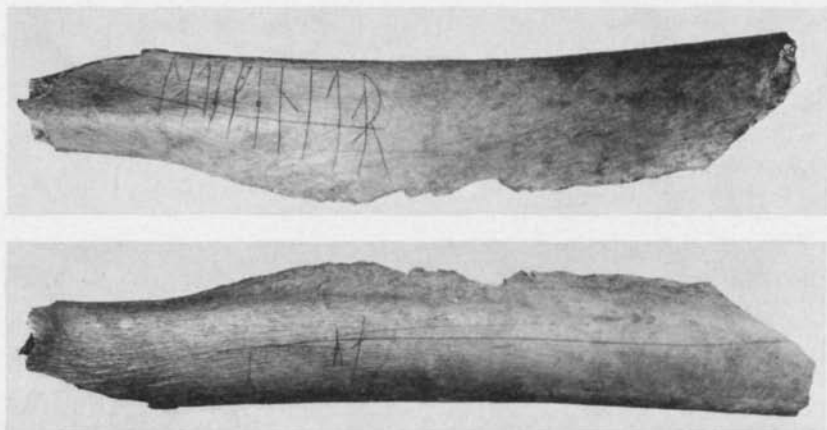

Fig. 6. Runinskrifter på båda sidorna av ett benstycke funnet i Lödöse. 2:3. Foto N. Lagergren 1970 (ATA). — Runic inscriptions on both sides of a piece of bone found at Lödöse.

måhända ett citat ur någon äldre källa.¹³ Sannolikt har han tilltalats av de fyndiga rimmen, som rent av kan leda tanken till en magisk formel.

Fyndplatsen i det äldre skiktet av ett medeltida dräneringsdike i borgarbebyggelsen gör enligt Rune Ekre en datering till 1200-talets början antaglig, vilken inte motsäges av föremålets form och runor.

3. *Ben* (SHM 27 600: 70: GC 602), påträffat å Spetalen 1: 11 på ett djup av 1,93 cm vid samma väganläggning, som bragte blykorset i dagen. Fig. 6. Det är ett 15,5 cm långt och 3 cm brett stycke av ett revben (nötkreatur eller häst enligt osteologisk analys), avhugget i den ena änden, brutet i den andra. På den konvexa sidan står tio runor inristade, på den konkava två. Runornas höjd är intill 2 cm. Runföljderna är överstrukna med var sin längsgående rits.

Den konvexa sidans inskrift:

lategenitor
10

Late genitor.

»Håll dig gömd, far!«

Inskriften är tydlig. Alla runorna är säkra. Ordskillnad är inte marke-

¹³ H. Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum* (2. uppl, Göttingen 1969) ger här tyvärr ingen ledning.

rad. Före den första runan och efter den sista har inte funnits ristning. Texten är därför bevarad i hela sin ursprungliga avfattning. Runorna 5–10 bör vara *genitor* m. sg. vok. 'fader' (köttslig), runorna 1–4 imp. 2 sg. av *latere* 'vara dold, hålla sig gömd, söka skydd', jfr Latinsk-svenskt glossarium efter Cod. Ups. C 20, utg. E. Neuman, s. 311: *genitor* = *pater* samt ibid. s. 65: *llateo* = *skiwlæss*.

Den konkava sidans runor förefaller mera slumpvis placerade och är till formen inte entydiga. Nära mitten står två runor tillsammans. Den första är antingen en **u**-runa med lågt ansatt bistav eller möjligen en **n**-runa med lång bistav. Den andra är en **a**-runa, där bistaven skär huvudstaven, således **a** eller, i en medeltida inskrift som denna, snarare **æ**. Läst som **uæ** skulle runparet kunna svara mot lat. *væ* interj. 've, ack' (den fsv. formen är *va*, *ve*) eller fsv. *væ* n. 'olycka, elände' och meningen måhända vara »Ve (oss)!» eller »Olycka(n är över oss)!» En ristning ett stycke framför runparet har närmast formen av en **n**-runa, men om den är avsiktligt tillkommen är svårt att säga.

Om inskriften är rätt tolkad, är föremålet i själva verket ett litet runbrev — låt vara av kortaste slag — det enda hittills kända från den gamla medeltidsstaden. En gång har det hamnat i vattnet i den numera uttorkade norra armen av ån Ljuda, där det återfanns i en strandavlagring som enligt Rune Ekre indicerar en datering till slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. Runorna svarar väl mot denna tidsbestämning.

Uppenbart tolkar de tre föremålen med sina koncentrerade, sinsemellan så olika runtexter sjudande liv, vanmäktig död och däremellan oro och ängslan.

Med hänsyftning på nordbornas sega fasthållande vid runornas bruk har det talats inte bara om deras trofasthet mot det fäderneärvda utan om en viss tröghet i anammandet av den europeiska kulturen. Men tröga var förvisso icke de medeltidens nordbor, som i likhet med våra Lödöseristare så tidigt och skickligt förmådde hantera det främmande latinet och samtidigt säkerligen mera av praktiska skäl än av konservatism nyttjade den inhemska skriften, som bättre än den latinska svarade mot de enda skrivmateriel, som stod dem till buds: kniv, trä, ben och metall.

Summary

A total of five objects with runic inscriptions in Latin are known from Lödöse. Two of these have been published earlier by the present author (a lead plate in *Västergötlands runinskrifter*, no 234; a handle of a stylus in *Fornvännen* 1970, pp. 80 f.). The three most recent finds are discussed below.

1. Fragmentary *funerary amulet* in the form of a small lead cross (figs. 1, 2). The inscription is given on page 257. In translation it runs: "Lord Jesus Christ, deliver (the soul) from the flames, as Thou delivered the three young men from the fiery furnace ...". The text, referring to the third chapter of Daniel, is based, partly word for word, on a liturgical prayer in *Commendatio animae*, which is still part of the *Rituale Romanum*. The cross—dating from the 13th century—is unique in Sweden, but similar crosses have been found in Norway, and suggest cultural influence from England.

2. Handle of a *measuring instrument*, of wood (*Taxus baccata*) (fig. 4). The inscription is given on page 264, and runs, translated from J. Svennung's interpretation, as follows: "Thou shalt feed these peasants". The author claims to have found small measures on the step-shaped knob at the bottom of the handle (sketch fig. 5), i.e. thumb (inch), finger-width and half-finger width. The measures agree with those observed on a measuring tool found earlier at Lödöse (published by the present author in *Fornvännen*, 1964, pp. 115 f.). Only a splinter, about 2 cm long remains of the ell measure, but it is possible to fix the length of the ell from the short measures at 52.8 cm, i.e. the same length as the diagonal of a Lübeckian *Roggenscheffel* (rye bushel) dealt with by N. Sahlgren, *Äldre svenska spannmålsmått* (Nordiska museets Handlingar 69, 1968; *Zusammenfassung*) page 101, figures 61, 62, and, according to Sahlgren, probably an accepted ell measure. The inscription makes it likely that the measuring instrument—dating from the early years of the 13th century—was associated primarily with some kind of cereal container. The small measures, a complete set, also suggest wider application.

3. Fragment of a *rib* (fig. 6). The inscription is given on page 267. The text runs: "Keep hidden father!" and is the first runic letter—from the end of the 12th or beginning of the 13th century—from Lödöse.

Translated by R. Cox